

STUDII SUPERIOARE ȘI MOBILITATE SOCIALĂ ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ: PROPUNERI PE MARGINEA UNEI DIRECȚII NECESARE DE CERCETARE

„Războiul dădu lui Felix, peste câțiva ani, prilejul de a se afirma încă de tânăr. După încheierea păcii fu aproape numaidecât profesor universitar, specialist cunoscut, autor de memorii și comunicări științifice, colaborator la tratate de medicină, cu profesori francezi. Se căsătorii într-un chip care se cheamă strălucit și intră, prin soție, într-un cerc de persoane influente” (George Călinescu, *Enigma Otiliei*, 1938, vol. 2: 310-311).

Considerat cel mai bun roman al lui George Călinescu, *Enigma Otiliei* desenează o „frescă din viața burgheziei bucureștene” din preajma izbucnirii Primului Război Mondial (Constantinescu 1938: 25). Și, chiar dacă este un aspect marginal în construcția epică, fragmentul de mai sus poate fi privit ca o metaforă a mobilității sociale într-o societate tradițională și agrară. Dincolo de meritul personal consacrat prin educație, ceea ce i-a permis lui Felix să-și consolideze poziția socială a fost căsătoria, care l-a introdus unui „cerc de persoane influente”. În ciuda caracterului ficțional al literaturii, aceasta rămâne un document social al epocii, care are meritul de a surprinde într-o cheie subiectivă realitatea socială cu toate procesele sale, printre care și pe cel numit în disciplinele sociale mobilitate socială. Ceea ce nu poate literatura să facă este să surprindă amploarea unui asemenea proces, sarcină dificilă și pentru istoric având în vedere lipsa unor date socio-demografice reprezentative pentru un astfel de demers.

Atunci când discutăm despre mobilitate socială, trebuie avută în vedere istoricitatea acestui concept. Mai precis, trebuie să înțelegem care era sistemul de valori care stătea la baza organizării socio-economice și politice într-o anumită perioadă. Conceptul de mobilitate socială a fost formulat pentru prima dată de sociologul Pitirim Sorokin în 1927 (Sorokin 1927: 133), într-o analiză mai amplă care viza înțelegerea fenomenului de stratificare socială în societățile occidentale sub impactul alfabetizării și al industrializării. Vor mai fi trecut încă vreo trei decade pentru ca procesul de mobilitate socială să fi devenit un subiect de real interes științific și metodologic. Începând cu anii 1960, una dintre direcțiile în care s-a

---

¹ Lect. dr., Universitatea de Artă și Design Cluj-Napoca.

dezvoltat „noua istorie socială” a fost aceea de cuantificare a impactului modernizării asupra societăților europene. Drept urmare, o atenție deosebită a fost acordată analizei sistemelor educaționale și a carierelor socio-profesionale, în care s-a evidențiat în special școala istorică germană, prin nume ca Fritz Ringer și Hartmut Kaelble. Două direcții principale de studiu asupra mobilității sociale s-au conturat atunci: „istoria generală a egalității de oportunități” și adoptarea unei perspective comparative asupra acestui fenomen în societățile occidentale (Kaelble 2015: 426). Împrumutând multe elemente și metode specifice științelor sociale, analizele istorice s-au concentrat mai ales asupra mobilității sociale a elitelor. Această limitare a câmpului de cercetare s-a datorat în special lipsei datelor statistice. De altfel, chiar și acolo unde aceste date au fost disponibile, rezultatele obținute oferă o imagine parțială asupra acestui proces.

Un beneficiu major este că studiul mobilității sociale s-a extins interdisciplinar, integrând perspectiva istorică, sociologică și pe cea politologică (Popovici 2024: 9). În cazul Europei Centrale și de Est, sociologii s-au arătat primii interesați de abordarea mobilității sociale, cu accent deosebit asupra elitelor politice și culturale (Popovici 2024: 10), fapt valabil și pentru cazul românesc (Lazăr 2002; Rădulescu 1998; Gheorghiu 2007). În ultimii ani, în România subiectul a intrat și în atenția istoricilor, în special a celor preocupați de istoria formării și a ascensiunii grupurilor elitare (Sora 2011; Popovici 2024).

Un cadru conceptual pentru analiza mobilității sociale prin educație

Fritz K. Ringer se numără printre pionierii analizei relației dintre mobilitate socială și educație dintr-o perspectivă cantitativă. Premisa de la care pleacă Ringer este aceea a privirii educației ca sistem, în care formele și nivelurile de învățământ reprezintă în fapt părți complementare ale unui plan concertat de construcție identitară și de dezvoltare a capitalului uman în societățile moderne. Analiza comparativă a educației din Germania, Franța și Anglia a urmărit să evalueze cât de *inclusive*, *progressive* și *segmentate* au fost cele trei sisteme (Ringer 1979: 22), devenite modele de organizare și dezvoltare instituțională pentru statele din Europa Centrală și de Est. Dintre cele trei criterii, cel mai greu de cuantificat este caracterul *progressiv* al unui sistem educațional. Definită drept ponderea persoanelor din straturile inferioare ale societății în diferitele tipuri de educație (în special în cea superioară) (Ringer 1979: 25-29), *progresivitatea* este și indicatorul cel mai relevant al mobilității sociale. Deși este o condiție necesară, *progresivitatea* nu este suficientă pentru cuantificarea mobilității sociale, deoarece „social mobility through education also requires that these students end up in desirable positions after graduation” (Ringer 1979: 28). Ultimul criteriu de analiză, cel al segmentării (*segmentation*), analizează deosebirile

instituționale și curriculare ale liniilor de învățământ, cărora le corespund și cursanți cu origini sociale diferite (Ringer 1979: 29).

Fiecare dintre cele trei criterii ale sistemelor educaționale moderne era însoțit de simptome, adesea considerate semne ale unei crize în diferite epoci. O critică recurentă la adresa învățământului superior a fost cea a „proletariatului academic”. Văzut drept un pericol social, „proletariatul academic” (Ringer 2004: 234) a devenit un argument împotriva democratizării învățământului superior și, astfel, utilizat ca premisă pentru restrângerea accesului la educație superioară. Printre măsurile cele mai des întâlnite în vederea contracarării acestei crize s-au regăsit măsuri ca prelungirea duratei minime obligatorii pentru obținerea diplomei, introducerea examenului de admitere sau creșterea cuantumului taxelor de școlarizare.

Pentru România interbelică, o analiză cantitativă a mobilității sociale în raport cu educația superioară ar necesita întâi de toate centralizarea datelor socio-demografice ale absolvenților. În situația în care aceste date ar mai fi disponibile, este lesne de observat că un astfel de demers implică un efort colectiv în vederea colectării și a prelucrării datelor. Având în vedere această limitare documentară, în acest studiu mi-am propus să relev acele elemente care ar putea contribui la o evaluare parțială a sistemului educației superioare din România Mare, având ca punct de plecare criteriile propuse de Fritz Ringer. Drept urmare, analiza este construită pe trei niveluri distincte. Primul nivel de analiză chestionează nivelul de *inclusivitate* al politicilor culturale din România Mare, mai precis care a fost rata de cuprindere a populației de vârstă școlară în sistemul educațional. Din acest motiv, am adus în discuție criticile formulate în epocă vizavi de modul de organizare al sistemului educațional, al cărui scop declarat a fost acela al alfabetizării populației. Cel de-al doilea nivel este construit în jurul unui indicator important al mobilității sociale: cel al situației în profesie. În acest caz, analizez preocupările unei instituții de învățământ superior de cuantificare a inserției profesionale a absolvenților. Ultimul nivel de analiză aduce în prim plan influența crescândă a asociațiilor profesionale în delimitarea câmpului profesional și în acordarea dreptului la liberă practică. Această influență a devenit tot mai pregnantă în anii 1930, când, în sialul mării crize economice din 1929, se vorbea tot mai mult de pericolul șomajului intelectual. Preocupările Asociației Generale a Inginerilor din România (AGIR) în această direcție, situate la joncțiunea dintre prestigiul și interesele economice ale unei profesii, au dus la crearea a ceea ce consider a fi una dintre sursele documentare esențiale în analiza istorică a mobilității sociale pentru perioada interbelică.

Este necesară, înainte de toate, o clarificare a sensului noțiunii de mobilitate socială în epocă. Printre mențiunile publice ale acestei noțiuni, se regăsește un editorial din „Universul” (26 septembrie 1932: 1), în care se remarcă faptul că „[î]n epoca noastră, mobilitatea socială este mai accelerată”. Aducând în discuție chiar cartea semnată de Pitirim Sorokin, editorialistul a utilizat această chestiune pentru a

se poziționa împotriva proiectelor partidelor politice din România de a construi un stat pe criterii de clasă: „Statul român nu poate fi nici «țăranesc», nici «orașenesc»; el trebuie să rămână «național» și să fie consolidat prin concursul tuturor păturilor sociale”. Sensul pe care îl avea în vedere gazetarul era cel al mobilității sociale ca mobilitate geografică, împărtășit și de sociologi². Într-o societate agrară, în care cca 75% din populație trăia în mediul rural, simpla migrațiune spre așezări urbane era interpretată drept o dovadă peremptorie a mobilității sociale, care aducea cu sine individului o schimbare a statutului social și economic.

Studiul propune și o alternativă în studierea mobilității sociale în România Mare. Deși munca istoricului este aceea de a analiza *ceea ce a fost*, la fel de important este să arătăm și *ceea ce s-a crezut că a fost*, iar din această ultimă perspectivă literatura reflectă starea de spirit a unei epoci.

Alfabetizarea populației: un obiectiv ratat?

Dezvoltarea sistemului educațional din Vechiul Regat a avut ca obiectiv principal alfabetizarea populației, considerată atât mijloc, cât și indicator al modernizării societății după model occidental. Acest proces presupunea în subsidiar și lărgirea corpului politic al națiunii. Tocmai acestui motiv datorăm primul recensământ dedicat inventarierii știutorilor de carte din România, coordonat de Leonida Colescu. Fiind o cercetare pentru o reformă politică punctuală (introducerea colegiului universal, care trebuia să cuprindă populația masculină de cetățenie română, majoră și știutoare de carte), formularele completate de recenzori nu cuprindeau decât două rubrici importante: *știe să scrie și să citească și nu știe să scrie și să citească*³ (Colescu 1915: I-II). Drept urmare, rezultatele recensământului nu ofereau date despre nivelul de instrucție al populației alfabetizate. Leonida Colescu remarca ritmul alfabetizării impus de reformele lui Spiru Haret, ceea ce l-a făcut să creadă că menținerea acestui ritm, alături de o concentrare pe învățământul primar, ar fi dus la eradicarea analfabetismului în circa 25 de ani.

După Marea Unire, „ofensiva culturală” demarată de ministrul liberal dr. Constantin Angelescu a privilegiat tocmai acest nivel de instrucție, cu o campanie de construcții de edificii pentru școlile primare în întreaga Românie, care i-au adus

---

² Sociologa Christina Galitzi propunea o schemă de organizare a unei Facultăți de Științe Sociale în cadrul Universității din București, care trebuia să includă specializări ca: Antropologia, Economia politică, Sociologia, Psihologia, Istoria și Serviciul Social (sau știința sociologiei aplicate). Printre cursurile fundamentale ale specializării Sociologie, Galitzi îl enumera pe cel de „Mobilitate socială și problemele imigrației” (Galitzi 1938: 9).

³ Pentru a estima dimensiunea corpului electoral alfabetizat, populația masculină de cetățenie română a fost divizată în 3 grupe de vârstă (8-17 ani, 18-20 ani și peste 21 de ani). În cazul femeilor și al străinilor au fost recensate doar persoanele peste 7 ani împliniți (Colescu 1915: II).

renumele de „doctorul Cărămidă”. În ciuda optimismului lui Colescu și a investițiilor statului, în 1937 analfabetismul era departe de a fi eradicat. În plus, vocile critice la adresa acestei direcții de dezvoltare a sistemului au devenit tot mai numeroase. Profesorul Ștefan Bârsănescu de la Universitatea din Iași a publicat lucrarea „Politica culturii” (1937), un studiu consistent asupra politicilor culturale ale statului român de după Marea Unire. Subsumată politicii culturii *in extenso*, Bârsănescu observa că politica școlară a statului român a fost una prevalent liberală și individualistă, a cărei funcție normativă reieșea din obligativitatea și gratuitatea învățământului primar. Prin intermediul acestor norme, statul român „fixează reguli obligatorii privitoare la desfășurarea procesului culturii, indică scopul educației, face selecția creațiilor culturale, în sfârșit, impune un regim de cultură dirijată” (Bârsănescu 2003: 39). Faptul că mai bine de trei generații această politică culturală rămăsese neschimbată – atât ca formă, cât și ca anvergură – nu mai corespundea noilor provocări ale perioadei interbelice:

Spiritul politicii culturii din Constituția română de la 1923 s-a dovedit că este în genere spiritul constituțiilor secolului al XIX-lea: cel liberalist și individualist. În cadrul pactului nostru fundamental se prevăd – e drept – cele trei mari teme ale politicii culturii, dar nu în forma corespunzătoare epocii noastre. Politica educației e prevăzută într-adevăr, dar ea este concepută numai ca politică a instrucției, numai cu obligativitatea învățământului primar și cu o libertate a învățământului vag formulată. Politica creației culturii și a propagării ei sunt exprimate numai într-o formă indirectă, prin dispoziții care garantează libertatea ideilor, a comunicării și publicării lor și prin recunoașterea dreptului de întrunire. În raport cu dispozițiile din alte pacte fundamentale noi, cât și cu necesitățile statului român, Constituția noastră a prevăzut o politică culturală mică și exprimată vag. Acest fapt și-a avut urmările lui: dacă constituțiile înseamnă planuri supreme de lucru ale națiunilor și dacă, comparativ cu constituțiile noi din statele democratice sau cu legile noi din statele totalitare, Constituția noastră nu conține norme care să dispună o politică mare, ea devine un pact inactual și nerodnic. [...]

La gânditorii români, spiritul politicii culturii e cu totul diferit: e nou, e larg, e actual” (Bârsănescu, 2003: 127).

În analizele sociologice, cele trei variabile principale avute în vedere pentru cuantificarea mobilității sociale sunt: originea socială, capitalul cultural (nivelul de educație) și statutul socio-profesional (cariera). Recensământul din 1930 derulat sub coordonarea statisticianului Sabin Manuilă rămâne o radiografie solidă a realităților socio-economice ale României Mari. Rezultatele arătau că, la o populație de circa 18 mil. locuitori, 56% din populație era alfabetizată, dintre care cca 133.600 de persoane au fost înregistrate cu studii superioare (universitare sau alte instituții de învățământ superior; vezi Tabel 1). Datele recensământului au fost mai apoi prelucrate în volume dedicate științei de carte, profesiunilor și structurii populației României.

Datele comparative ale recensământului din 1912 și 1930, la nivelul Vechiului Regat, arătau o creștere a nivelului de alfabetizare, în special în rândul categoriilor de vârstă 8-20 de ani. Astfel, în 1930, „din 10 persoane de 8-12 ani știu carte 8, de 13-19 ani 7, de 20-64 ani 5, de 65 și peste 2” (Golopenția 1934: XIII). În același timp, datele relevau o disparitate între mediul rural și cel urban („Știu carte $\frac{3}{4}$ dintre orășeni și numai $\frac{1}{2}$ dintre sătenii de 8 ani și peste” (Golopenția 1934: X)), în vreme ce din totalul știutorilor de carte, $\frac{2}{3}$ erau bărbați, iar $\frac{1}{3}$ femei.

Progresele realizate în privința alfabetizării au rămas considerabile, dar departe de performanța altor societăți europene. Analiza realizată de sociologul Anton Golopenția pe baza datelor statistice centralizate în timpul ministeriatului lui Dimitrie Gusti la Ministerul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor (1932-1933) reprezintă una dintre cele mai fidele radiografii ale sistemului. Golopenția observa că previziunile făcute de Leonida Colescu în 1915, „desigur sub impresia epocii Haret”, conform cărora analfabetismul în rândul populației masculine va fi de sub 1% în mai puțin de 25 de ani, se dovediseră prea optimiste. Un factor perturbator important a fost Primul Război Mondial, dar Golopenția observa că evoluțiile socio-economice în sialul reformei agrare au cântărit considerabil. Cercetările realizate de Institutul Social Român arătau că există o relație de cauzalitate între nivelul material al familiei și gradul de instrucție. Mai precis, era vorba de problema „suprapopulației agricole” în contextul natalității crescute din mediul rural și a fărâmițării proprietăților țărănești. Rezultatul acestui proces a fost apariția „proletariatului agricol”, cu „părinți nevoiți a-și da copiii argați sau neînstare să-i încalțe și [să-i] îmbrace iarna” (Golopenția 1934: XXIII). Aceste procese sociale explică de ce în mediul rural predominau în rândul celor alfabetizați cei cu un nivel minim de educație (94,2% erau absolvenți doar de studii primare), doar 5,4% având studii secundare și un procent infim, de 0,4% fiind absolvenți de studii superioare. De cealaltă parte, 68,5% din populația alfabetizată din mediul urban avea studii primare, 27% studii secundare și 4,4% erau absolvenți de studii superioare. „Raporturile de ponderi evidențiază un decalaj între rural și urban de 5 ori referitor la învățământul secundar și de 11 ori referitor la învățământul superior” (Pavelescu 2016: 110). În ceea ce privește cheltuielile bugetare cu educația, creșterea nominală a acestora din anii 1930 a fost atenuată masiv de inflație și de efectele crizei economice. „Din acest motiv, progresele reale determinate de adoptarea unor legi prin intermediul cărora a fost asigurată modernizarea diferitelor componente ale sistemului național de educație au fost limitate”. Și, chiar dacă existau „insule de excelență”, mediana sistemului educațional românesc era mult sub cea la nivel european, având în vedere nivelul ridicat al analfabetismului (raportat la standardele din epocă), gradul redus de extindere al învățământului secundar și „slaba adecvare” a învățământului secundar la „nevoile practice ale dezvoltării impetuoase a activității economice și sociale” (Pavelescu 2016: 139-140).

Tabel 1. Populația României de la recensământul din 29 decembrie 1930, după gradul de instrucție

Gradul de instrucție	Total		Bărbați		Femei	
	Cifre absolute	%	Cifre absolute	%	Cifre absolute	%
Total	8.250.183	100%	4.893.947	100%	3.356.236	100%
Extrașcolară	126.078	1,5%	73.059	1,5%	53.019	1,6%
Primară	7.018.263	85,1%	4.172.988	85,3%	2.845.275	84,8%
Secundară	708.581	8,6%	369.945	7,6%	338.636	10,1%
Profesională	263.579	3,2%	170.749	3,5%	92.83	2,8%
Universitară	91.139	1,1%	69.844	1,4%	21.295	0,6%
Alte școli superioare	42.543	0,5%	37.362	0,8%	5.181	0,9%

Sursa: Bréviaire statistique de la Roumanie 1940: 20.

Datele recensământului de la 1930 nu realizează o corelație clară între originea socială (mediul de rezidență și statutul economic) și nivelul de studii atins, iar în privința profesiilor, analiza se rezumă la a arăta nivelul studiilor pentru fiecare ramură de activitate, fără a fi precizată profesia (inginer, medic, avocat, profesor etc.). Din acest motiv, concluziile referitoare la relația dintre educația superioară și ocupație/profesie au un grad ridicat de generalitate.

Un alt neajuns se referă la metodologia de colectare a datelor. Repartizarea pe grupe de instruire a respondenților s-a făcut după ultima școală începută. Această carență metodologică apare menționată în analiza datelor recensământului din 1956, care arată că:

în recensământul din anul 1930 au fost incluse, deci, la fiecare nivel de instruire, pe lângă persoanele care au absolvit școlile de nivel corespunzător și persoanele care le-au întrerupt sau se găseau în cadrul acestor școli în curs de școlarizare (Recensământ, 1956, vol. III: VII).

Recensământul din 1930 oferă, în schimb, date importante cu privire la amploarea fenomenului de urbanizare, probabil ca urmare a preocupărilor științifice pentru fenomenul de mobilitate geografică pe axa rural-urban. Totalul populației urbane era de circa 3,6 milioane, dintre aceștia 51,5% fiind considerați „autohtoni” (Georgescu 1938: 61), ceea ce însemna că ceilalți locuitori migraseră de la sat la oraș în decurs de o generație. Dumitru C. Georgescu interpreta urbanizarea ca un efect al industrializării marilor orașe, care ofereau astfel debușeuri atractive pentru populația rurală precară.

Aceste precizări întăresc și mai mult viziunea prevalentă asupra educației a decidenților din domeniul politicilor culturale ale României Mari. Avem de-a face cu o *segmentare* a sistemului educațional, în care misiunea învățământului primar se rezuma la alfabetizarea maselor rurale, în vreme ce învățământul secundar urban și cel superior erau rezervate cu precădere populației urbane, pentru a asigura o formare preponderent intelectualistă. Două au fost consecințele acestei arhitecturi instituționale. În primul rând, trebuie notată absența unei convergențe între sistemul educațional și sistemul economic al ocupațiilor, ceea ce explică gradul scăzut de tineri cuprinși în educația secundară și, mai apoi, superioară. În al doilea rând, și ca o consecință a plajei restrânse de opțiuni, impactul educației în procesul de schimbare și mobilitate socială a fost unul mai degrabă modest.

Astfel se explică criticile vehemente din cel de-al doilea deceniu interbelic, formulate în sîjalul mării crize economice. Pe lângă Ștefan Bârsănescu, printre cei care au criticat această stare de fapt se regăseau Iosif Gabrea, conferențiar la Catedra de pedagogie de la Facultatea de Filozofie și Litere din București, care milita pentru dezvoltarea învățământului profesional ca deosebit pentru tinerii cu origini sociale modeste (Gabrea 1937); profesorul universitar G.G. Antonescu (Universitatea București), preocupat de o racordare a principiilor educative și pedagogice cu realitatea socială pentru a evita căderea educației românești în „diletantism periculos” sau „știință pură fără efecte practice” (Antonescu 1935: 4); sau profesorul universitar Florian Ștefănescu-Goangă (Universitatea Cluj), interesat de dezvoltarea unor mecanisme de selecție și orientare profesională a tinerilor încă de pe băncile școlii (Ștefănescu-Goangă 1929). Toate acestea puneau sub semnul întrebării caracterul *inclusiv și progresiv* al sistemului educațional din România Mare.

Dincolo de aceste critici de pe poziții pedagogice, se remarcă și analizele statistice referitoare la învățământul superior, printre cele mai importante fiind cele realizate de Constantin Kirițescu. Cu funcții de conducere în minister, printre care și cea de director al Direcției Învățământului Superior (până în 1938), studiile realizate de Kirițescu referitor la problemele învățământului superior sunt o urmare a numeroaselor contacte pe care le-a avut cu Biroul Internațional al Muncii (Geneva), Institutul Internațional pentru Cooperare Intelectuală (Paris) sau cu Biroul Internațional de Statistică Universitară. Prin congrese, cercetări cantitative sau publicații, aceste organizații au contribuit la formarea unui corp internațional de experți în problemele învățământului superior și ale absolvenților de studii superioare, cu scopul (mai mult sau mai puțin atins) de a corecta politicile educaționale la nivel național (vezi Royen 2024: 89-450). Analizele lui Kirițescu s-au rezumat la prezentarea – atât în România, cât și la conferințele internaționale – a unor statistici universitare, care evidențiau numărul mare de studenți și de licențiați, dar fără date referitoare la situația în profesie (Kirițescu 1935: 166-178; vezi și Sdrobiș 2018a: 210-213).

Capital cultural și (pseudo)burghezia: o (pseudo)cuantificare a mobilității sociale din România

Un demers de stabilire a unei corelații între nivelul de educație superioară și profesie a fost realizat de Mihail Manoilescu în *Rostul și destinul burgheziei românești*, prima lucrare teoretică de mari dimensiuni publicată în limba română. Aprecierea autorului pentru regimurile fasciste, care i-au influențat orientarea ideologică, alături de contextul politic în care a fost publicată (1942), sunt explicate în această lucrare, în care argumentația a fost construită de pe poziția unei critici sociale, economice și politice a dezvoltării liberale a societății românești. În viziunea lui Manoilescu, statul român modern, de la 1866 la 1940, fusese un stat croit de și pentru a asigura ascensiunea și monopolul puterii burgheziei:

Un elev al nostru ne-a întrebat odată cum s-ar putea sintetiza evoluția noastră politică la începutul Statului românesc modern. Răspunsul a fost simplu: Străinătatea a creat ambianța favorabilă pentru o nouă economie și un nou Stat românesc. Boierimea a creat Statul. Statul a creat burghezia. Iar burghezia, drept recunoștință, a mâncat pe boieri și a confiscat Statul.

Povestea burgheziei românești este povestea lui Dinu Păturică, extinsă de la individual la social (Manoilescu [1942]: 190; subliniat în original).

Critica lui Manoilescu s-a îndreptat și împotriva sistemului educațional, al cărui defect principal ar fi fost *inclusivitatea* acestuia, mai ales după Marea Unire. Dacă în România antebelică, calea de acces spre lumea burgheziei pentru studenții proveniți din straturile inferioare era „bursa”, în România Mare „căminul” însuși a devenit anticamera burgheziei: „Dar bursa însemna *concurs și selecție*, pe când căminul înseamnă *intrare de-a-valma*, pe principiul democratic al dreptului la ascensiune” (Manoilescu [1942]: 285). „Nu poate fi elită un grup social care nu are sentimentul intim și adânc al inegalității, al inegalității creată de merit”⁴ (Manoilescu [1942]: 285).

Acest tip de critică era des întâlnit în epocă, prin care era denunțată scăderea standardelor educaționale, mai ales în învățământul superior, unde singurul criteriu de admitere era diploma de bacalaureat⁵. Chiar dacă se pronunța împotriva democratizării educației superioare, Manoilescu atrăgea atenția asupra amplorii scăzute a fenomenului de mobilitate socială, estimând la 123.500 ceea ce considera a fi (pseudo)burghezia României. Un număr surprinzător de mic. Dacă socotim pentru fiecare burghez o familie de 4 membri în total, atunci toată clasa noastră burgheză se

⁴ Manoilescu relua o frază atribuită lui Eminescu pentru a da greutate și justete afirmației sale: „Dacă secretul unei rase este păstrarea calităților ei musculare, secretul vieții lungi a unui Stat este păstrarea ierarhiei meritului” (Manoilescu [1942]: 286, nota 22).

⁵ În 1930, de exemplu, profesorii Facultății de Științe din Cluj se plâneau că tinerii nu erau deloc pregătiți pentru educația universitară, afirmând că «nu aveau nici cele mai elementare și fundamentale noțiuni» de biologie sau din studiul clasicilor (Clark 2015: 44).

ridică la 500.000 oameni față de un popor de 20 milioane! Burghezia nu înseamnă la noi decât abia 2,5% din întreaga populație a țării și abia a opta parte din populația orașelor (Manoilescu [1942]: 110).

Această situație statistică a fost realizată de Manoilescu pe baza datelor culese în 1941 de la diverse asociații profesionale (UGIR, AGIR, Colegiul medicilor), ceea ce oferă o imagine de ansamblu asupra dimensiunii corpurilor de profesioniști intelectuali. De altfel, implicarea sa în organizarea profesiilor pe criterii corporatiste în timpul regimului de dictatură regală (1938-1940) reflectă o cunoaștere aprofundată a mediilor profesioniștilor intelectuali. Două inconveniente știrbesc validitatea statisticii întocmite de Manoilescu. În primul rând, deși datele pe care le primise de la aceste asociații se refereau la granițele politice ale României din 1941, Manoilescu a extrapolat datele la nivelul României Mari, „singura pe care o recunoaștem și pe care astăzi, în septembrie 1941, o putem considera pe cale de reconstituire”. În al doilea rând, cei avuți în vedere au fost doar românii (Manoilescu [1942]: 103), fiind excluși profesioniștii proveniți din rândul minorităților naționale.

Trebuie reținut că, în interpretarea sa, accesarea în rândul (pseudo)burgheziei presupune deținerea unui capital cultural însemnat: educația superioară. Din acest punct de vedere, estimarea lui Manoilescu este foarte apropiată de rezultatele recensământului din 1930: 133.682 (dintre care 91.139 absolvenți de universități, iar 42.543 absolvenți de alte școli superioare) (vezi Tabel 1 și Tabel 2).

După cum am precizat mai sus, lipsa sau disparitatea datelor socio-demografice pentru perioada interbelică fac dificilă o analiză concludentă a fenomenului mobilității sociale în cazul României Mari. O excepție o reprezintă Școala Politehnică din București, probabil singura instituție de învățământ superior din România care a adunat și publicat date referitoare la inserția pe piața muncii a absolvenților săi. Cum ar putea fi explicată această preocupare?

Un prim argument ține de numărul restrâns al absolvenților. Spre deosebire de universități, unde numărul studenților era foarte mare, sarcina colectării acestor date era în cazul Școlii Politehnice din București una mult mai facilă. Un al doilea argument ține de specificul procesului de selecție. Dacă universitățile aveau un sistem liberal de selecție pe parcurs, în care diploma de bacalaureat era singura condiție a înscrierii la studii, școlile politehnice realizau o selecție a viitorilor ingineri prin concurs de admitere, pe baza unui număr limitat de locuri. Iar dacă studiile universitare erau condiționate de plata taxelor universitare, la școlile politehnice studiile pentru admitere erau gratuite.

Tabel 2. Structura burgheziei românești

Burghezie propriu-zisă		Pseudoburghezia		bugetari	profesii liberale
Marii industriași	3000	Inginerii (servicii publice)	4000	4000	
Marii comercianți	2000	Economiștii (servicii publice)	4000	4000	
Bancher	1500	Avocații	14000	500	13500
Marii agricultori	10000	Medicii	6000	3500	2500
Ingineri (când exercită funcțiuni economice private)	3000	Universitarii	2500	2500	
Economiști (idem)	1500	Profesorii de liceu	10000	10000	
Rentieri	1500	Funcționari publici înalți	6000	6000	
TOTAL	22500	Magistrați	3000	3000	
		Ofițeri	19500	19500	
		Ziarști, scriitori, artiști	1000		1000
		Diverși	5000	2000	3000
		Pensionari și rentieri	26000	23000	3000
		TOTAL	101000	78000	23000
TOTAL GENERAL	123500				

Sursa: Manoilescu [1942]: 109-110

Preocupări pentru calcularea mobilității sociale în lumea inginerilor

Menținerea unui sistem strict de selectare a studenților ținea de specificul studiilor ingineresti, în care științele matematice aveau o pondere însemnată. Or, recuperarea unor eventuale decalaje în această privință era considerată imposibilă în perioada studiilor, care s-ar fi tradus, în primul rând, printr-o scădere a standardelor educaționale. Respectarea cifrei de școlarizare poate fi privită și ca o măsură de planism educațional, prin care se urmărea corectarea dezechilibrelor de pe piața muncii. În această privință, eforturile școlilor politehnice s-au conjugat cu cele ale principalelor asociații profesionale (Societatea Politehnică și AGIR), pentru care o direcție strategică de activitate era aceea a monitorizării și reglării fluxului de ingineri pe piața forței de muncă. Cele două elemente (concursul și cifra de școlarizare), alături

de controlul asupra înscrierilor în Corpul Tehnic al Ministerului Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor, urmăreau consolidarea prestigiului profesiei și prevenirea suprapopulării pieței muncii, care ar fi putut atrage după sine o scădere a veniturilor sau chiar șomajul în rândul inginerilor.

O ultimă explicație aduce în discuție statutul învățământului superior tehnic în arhitectura educațională a României Mari. Deși echivalente ca grad de cultură universităților, cele două școli politehnice de la București și Timișoara nu se bucurau de un prestigiu similar celor al universităților. În plus, acestea din urmă au încercat să spargă monopolul formării inginerilor, provocând reacția directă a politehniștilor, care acuzau o concurență neloială (Sdrobiș 2018: 250-256). Astfel, publicarea datelor referitoare la locul de muncă al absolvenților avea rolul de a arăta greutatea unei astfel de diplome și, în general, a profesiei de inginer în asigurarea unui statut social și economic superior. Într-o perioadă în care criza economică afectase piața profesiunilor intelectuale, opțiunea ingineriei se dovedea o alegere solidă din acest punct de vedere.

În 1931, Școala Politehnică din București a publicat lista tuturor celor peste 1.500 de ingineri diplomați din intervalul 1878-1931, cu precizarea promoției, a specialității⁶ și a situației în profesie (75 de ani 1931: 237-295). Câțiva ani mai târziu, demersul este reluat, în paginile Anuarului Școlii Politehnice București pe anii 1934-1937 fiind publicată lista inginerilor diplomați între 1931-1936, cu precizarea acelorași date (Anuar 1938: 857-889).

După 1935, odată cu alegerea lui Mihail Manoilescu în funcția de președinte al AGIR, un obiectiv urmărit a fost cel al restrângerii dreptului de liberă practică în această profesie doar la experții recunoscuți de această asociație. Astfel, în 1939, a fost publicat Anuarul experților AGIR, care conține date socio-demografice referitoare la 3.172 de ingineri din România dintr-un total estimat la circa 9-10.000, ca locul și data nașterii, instituția absolvită, specialitatea și situația în profesie. În ciuda numărului mare de ingineri, este foarte probabil ca gradul de reprezentativitate al acestor date să fie unul scăzut. Acest fapt a fost cauzat de politicile de redefinire a cetățeniei române și de naționalizare a pieței muncii profesiunilor intelectuale puse în aplicare în perioada regimului de dictatură regală al lui Carol al II-lea (1938-1940), prin care minoritarii, în special evreii, au fost excluși din profesii. Astfel, chiar dacă Anuarul nu face referire la naționalitatea experților indexați, e aproape sigur ca inginerii proveniți din rândul minorităților naționale să fie subreprezențați, în special evreii.

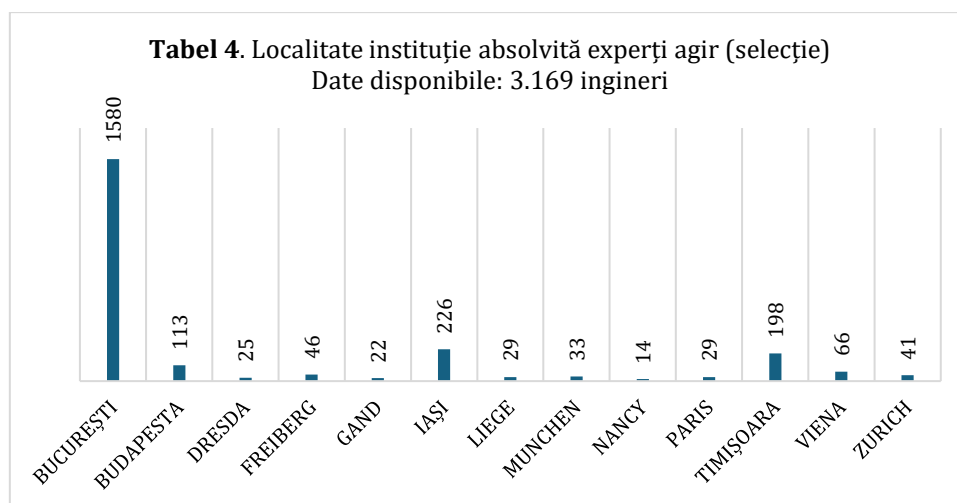
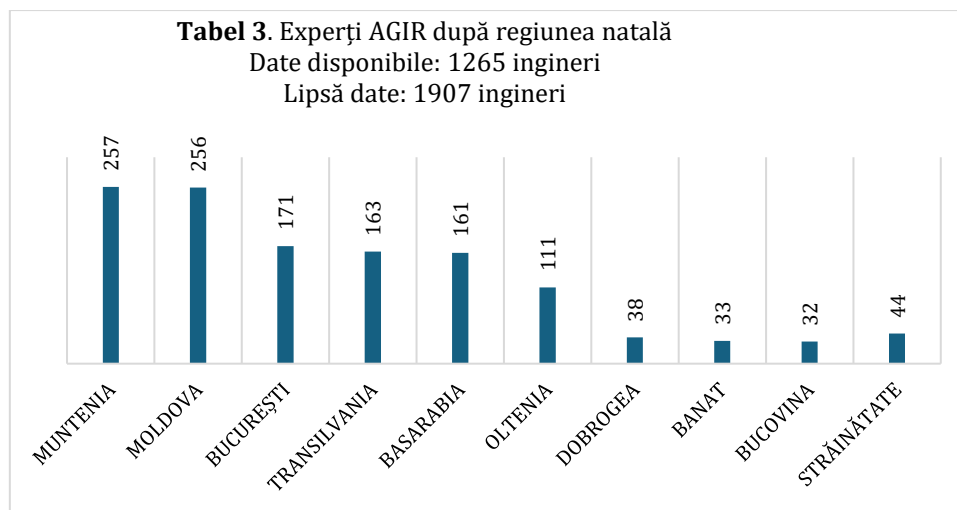
Anuarul oferă informații referitoare la localitatea nașterii pentru 1.265 de ingineri (adică 39,9% din totalul de 3.172), dintre care 702 născuți în mediul urban, iar 563 în mediul rural, majoritatea provenind din Vechiul Regat (833) (vezi Tabel 37).

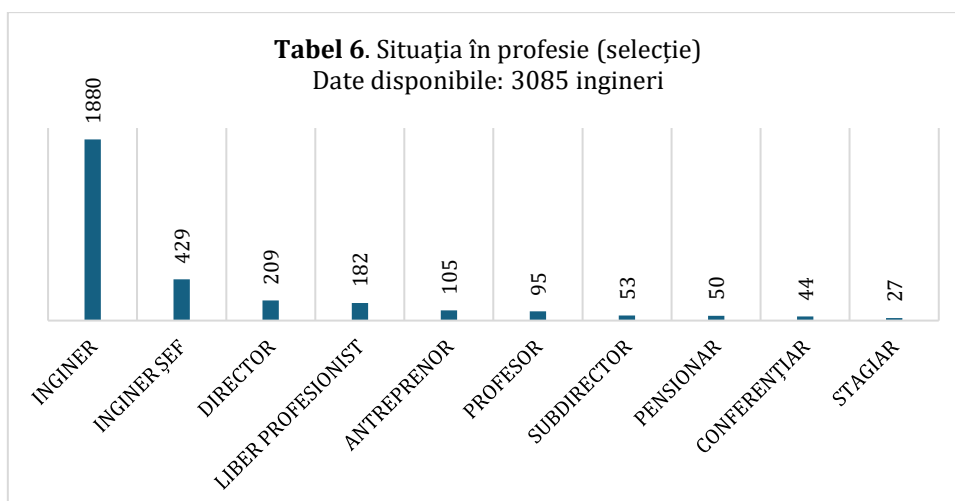
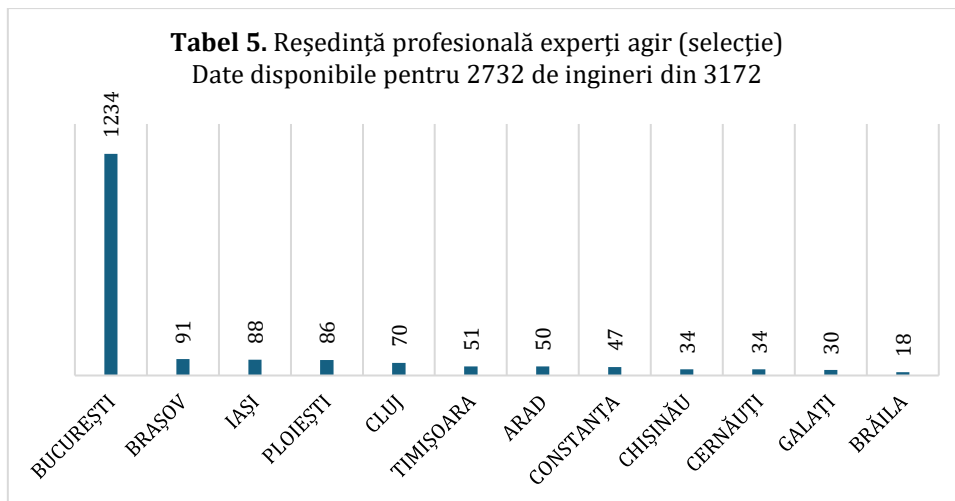
⁶ Pentru promoțiile de după 1921, având în vedere transformarea Școlii Naționale de Poduri și Șosele în Școală Politehnică și organizarea liniilor de studii pe secții (construcții, electromecanică, mine, industrială, la care s-au adăugat ulterior secția silvică și cea de aviație și armament).

⁷ Tabelele 3-6 cuprind date prelucrate pe baza Listei de experți a AGIR publicată în 1939 (Păduraru 1939).

Trebuie remarcat numărul mare de ingineri din această listă de experți care au absolvit o instituție de învățământ superior din România (vezi Tabel 4). Din datele disponibile pentru 3.147 de ingineri, 2.339 au obținut diploma de inginer în România, cu capitala București dominând de departe această ierarhie (1.579 de ingineri formați la SNPS/SPB, Universitatea București), în vreme ce absolvenții de inginerie de la Timișoara (a doua Școală Politehnică din România, fondată în 1920) erau în număr de 198. Câteva observații și despre inginerii formați în străinătate: 338 erau absolvenți de studii ingierești în fostul spațiu al Imperiului German, urmași de 274 de absolvenți din spațiul fostului imperiu Habsburgic (Austria, Ungaria, Cehoslovacia) și de 132 formați în spațiul francofon (Franța, Belgia) (vezi Sdrobiș 2021: 109).

Faptul că mai bine de o treime își aveau reședința profesională în București (vezi Tabel 5) relevă două aspecte importante. În primul rând, mulți dintre acești ingineri erau angajați în principalele instituții ale statului (319 au notat CFR ca angajator) sau în principalele companii de servicii edilitare (Uzinele Comunale București, Societatea de Transport Public, Societatea de Gaz și Electricitate etc.). Se regăsesc și mulți ingineri angajați în mediul privat cu reședința profesională în capitală, unde se aflau sediile centrale ale societăților private. Numărul mare al inginerilor cu reședința profesională în București s-ar putea explica prin influența crescândă a AGIR-ului în mediile ingineresti din capitală, în special în rândul inginerilor aflați la început de carieră (vezi Tabel 6).

De altfel, AGIR-ul devenise o portavoce a intereselor profesionale în dialogul cu instituțiile statului. La 10 august 1938 a fost publicată în Monitorul Oficial al României „Legea pentru purtarea titlului, exercitarea profesiei de inginer și înființarea Colegiului Inginerilor” (Monitorul Oficial 1938: 3676-3684), care condiționa libera practică a acestei profesii de calitatea de membru al Colegiului Inginerilor. Or, legea era urmare a presiunilor exercitate de AGIR, prin vocea președintelui Mihail Manoilescu, care se număra printre cei mai vehemenți promotori ai organizării pe principii corporatiste a statului român.

O analiză detaliată asupra acestui corp profesional, inclusiv mobilitatea socială, ar putea fi realizată pe baza materialului arhivistic al Colegiului Inginerilor, de curând dat în cercetare la Arhivele Naționale, care conține peste 17.000 de unități arhivistice. Aceste dosare cuprind, în varianta maximală, o copie a certificatului de naștere (cu locul și data nașterii, etnia și confesiunea religioasă, alături de numele și profesia părinților), copie a diplomei de inginer și locurile de muncă până la momentul înscrierii în Colegiul Inginerilor. Centralizarea și analizarea datelor cuprinse în acest fond ar evidenția aspecte importante referitoare la mobilitatea socială (geografică și intergenerațională) prin educația superioară.

În loc de concluzii: literatura ca document social al mobilității sociale

Principala problemă este cea a disparității surselor arhivistice. Iar atunci când astfel de date brute se regăsesc în același loc (cum e cazul fondului Colegiului Inginerilor), e limpede că această analiză presupune efortul unei echipe interdisciplinare pentru digitizarea și prelucrarea statistică a unui asemenea material arhivistic.

Pentru a nu încheia pe un ton pesimist, aduc în discuție ceea ce consider a fi o sursă complementară de analiză a fenomenelor sociale din perioada interbelică: literatura. Un important instrument de lucru a fost elaborat de-a lungul ultimelor trei decenii de Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj. Intitulat Dicționarul Cronologic al Romanului Românesc (de la origini până în 1990) (DCRR 2004), lucrarea indexează toate romanele publicate în spațiul românesc, în limba română. În contextul dezvoltării *digital humanities*, un proiect ambițios derulat în România în ultima decadă a fost Muzeul Digital al Romanului Românesc. Rezultatul a fost digitizarea întregului corpus de romane publicate în România din secolul al 19-lea și până în 1947, ceea ce permite analiza acestui corpus de texte (atât *distant-reading*, cât și *close-reading*). Prin astfel de instrumente și de acțiuni de digitizare, documentul social al romanului a devenit tot mai ușor accesibil unor cercetări cantitative și calitative.

Un al doilea argument, de ordin calitativ, ține de specificul romanului ca operă literară. În ciuda diferitelor perspective referitoare la gradul de veridicitate/verosimil

prezent în aceste opere literare, întrebarea esențială este: în ce măsură corespunde și răspunde romanul realităților sociale ale epocii în care a fost elaborat? În ciuda caracterului său ficțional, pleacă romanul de la realități sociale concrete sau este un exercițiu de imaginare a societății? Încearcă această specie literară să răspundă unor probleme ale indivizilor aduse de schimbările sociale și economice?

Aceste întrebări sunt mai degrabă retorice, întrucât e greu de crezut că vor putea fi formulate răspunsuri acceptate fără echivoc. Invocându-l pe Franco Moretti, unul dintre promotorii analizei cantitative a literaturii (*distant reading*), acesta observa că, începând cu secolul al 19-lea, romanul „se îndreaptă către prezent” (Moretti 2016: 14), în vreme ce „dezvoltarea cantitativă a pieței este de așa natură încât permite tot soiul de nișe pentru cititori”, în funcție de vârstă, mediu social și nivel de educație (Moretti 2016: 15).

În cazul României, interbelicul înseamnă ascensiunea romanului ca specie epică. Perioada de glorie a romanului au fost anii 1930, în care romanul „doric” a fost apreciat de public tocmai pentru „realismul” său:

Cea mai mare parte a rămas în partidul doric, o anume minoritate trecând în acela ionic. Nu reformatorii Camil Petrescu sau Hortensia Papadat-Bengescu sunt autorii cu cea mai puternică priză la public după 1930, ci tot Rebreanu, dintre marii înaintași, sau Cezar Petrescu și Ionel Teodoreanu, care nu reformează nimic, mărginindu-se să se conformeze tradiției. Ei scriu *best-sellers*-urile epocii, cu alte cuvinte acel roman gustat de cititori și care oferă cititorilor garanții solide de stabilitate (Manolescu 2018: 30).

Toate aceste argumente relevă capacitatea literaturii de „a reflecta” și de „a reflecta asupra” socialului, chiar dacă literatura rămâne, în esență, un demers ficțional, indiferent cât de multe similitudini ar exista cu realitatea istorică. În cazul romanului românesc publicat între 1901 și 1947, cercetările cantitative reflectă câteva tendințe importante în economia acestei analize: spațiul prevalent de desfășurare a acțiunii este mediul citadin; mediul social este preponderent cel burghez; iar personajul central este de gen masculin (Goldiș 2020: 46; Morariu 2021: 36).

Pentru că am început acest studiu cu un fragment dintr-un roman și pentru că datele statistice prezentate se referă la ingineri, unul dintre romanele interbelice sugestive în acest sens a fost „Aurul negru” (ediția princeps 1934). Scris de Cezar Petrescu, romanul are printre personajele centrale pe Dinu (Constantin) Grințescu. Inginer format în Anglia și Germania, Grințescu este portretizat ca un spirit antreprenorial, care vedea în zăcămintele de petrol o „avuție moartă” pe care își propune să o pună „la folosința oamenilor și a civilizației”. Un alt personaj este tânărul inginer-chimist Sebastian Luduș, școlarizat în Anglia și Germania, cu practică la rafinăria Steaua Română din Câmpina, și angajat la compania deschisă de Dinu Grințescu. Cei doi ingineri sunt portretizați în antiteză. Tânărul inginer Sebastian Luduș este prezentat drept un adept al pătrunderii capitalului străin, care ar fi permis

modernizarea industriei petroliere, fiind totodată o oportunitate pentru el de a pune în practică cunoștințele dobândite în timpul studiilor în străinătate. Opoziția dintre cei doi este notată de Petrescu într-o tonalitate sentențioasă: „Sondele lui Dinu Grințescu tot mai aveau o patrie, fiindcă forau în pământ. Laboratorul și rafinăria lui Sebastian Luduș puteau fi oriunde, numai să fie după ultimul cuvânt al veacului” (Petrescu 1934: 427).

Este limpede subiectivismul autorului în caracterizarea personajelor, în acord cu viziunea sa sămănătoristă asupra societății românești. Ceea ce trebuie remarcat e faptul că Petrescu transferă în construcția sa ficțională multe dintre subiectele arzătoare de dezbateri din societatea românească de la începutul anilor 1930. Unul dintre aceste subiecte era legat de pătrunderea capitalului străin și a specialiștilor străini în economie, o problemă care a iscat numeroase dezbateri în epocă și care a dus în 1934 la raforsarea măsurilor de protecție a „muncii naționale”. Probabil ca un ecou al prestigiului social, Cezar Petrescu plasează formarea celor doi ingineri în spațiul german și englez, portretizat ca depozitar al progresului și al inovației. Așa își amintea și Iorgu Iordan, care observa că „românii veneau [mergeau] acolo [Berlin] mai ales pentru inginerie (la celebra Charlottenburg), dar și, în număr mult mai mic, pentru chimie, în care nemții erau extrem de tari, și pentru alte discipline (de obicei, umanistice)” (Iordan 1976 vol. I: 229).

Bibliografie

Volume de autor

- Antonescu, G.G., 1935, *Educație și cultură*, ediția a III-a, București: Cultura românească.
- Bârsănescu, Ștefan, 2003, *Politica culturii. Studiu de pedagogie*, Iași: Polirom.
- Clark, Roland, 2015, *Sfântă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, ediția I, Iași: Polirom.
- Colescu, Leonida, 1915, *Statistica știutorilor de carte din România întocmită pe baza rezultatelor definitive ale recensământului din 1912*, București: Stabilimentul de Arte Grafice Albert Baer.
- Gheorghiu, Mihai Dinu, 2007, *Intelectualii în câmpul puterii. Morfologii și traiectorii sociale*, Iași: Polirom.
- Iordan, Iorgu, 1976, *Memorii*, vol. I, București: Eminescu.
- Lazăr, Marius, 2002, *Paradoxuri ale modernizării. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești*, Cluj-Napoca: Limes.
- Manoilescu, Mihail, [1942], *Rostul și destinul burgheziei românești*, București: Cugetarea – Georgescu Delafras.
- Manolescu, Nicolae, 2018, *Arca lui Noe. Studiu despre romanul românesc*, ediție definitivă, București: Cartea Românească.
- Pavelescu, Florin Marius, 2016, *Evoluția cadrului instituțional și dinamica sistemului educațional al României în secolul al XX-lea*, București: Expert.

- Petrescu, Cezar, 1934, *Aurul negru*, București, Editura „Naționala Ciornei”.
- Rădulescu, Mihai Sorin, 1998, *Elita liberală românească 1866-1900*, București: All.
- Royen, Virgile, 2023-2024, *Le «chômage intellectuel» en Belgique. Naissance d'une expertise en perspective transnationale (1923-1948)*, teză de doctorat, Université de Liège.
- Sora, Andrei Florin, 2011, *Servir l'État roumain: le corps préfectoral 1866-1940*, București: Editura Universității din București.
- Sorokin, Pitirim A., 1959 [1927], *Social and Cultural Mobility*, Illinois: Free Press.
- Ștefănescu-Goangă, Florin, 1929, *Selecțiunea capacităților și orientarea profesională*, Cluj: Cartea Românească.

Volume colective

- Bolandi, Massimo; Boudon, Raymond; Cherkaoui, Mohamed; Valade, Bernard (coord.), 2009, *Dictionar al gândirii sociologice*, traducere de Vasile Savin, Doina Tonner, Dragoș Zămosteanu, Darclée Tomescu-Berdon, Iași: Polirom.
- Müller, Detlef K.; Ringer, Fritz K.; Simon, Brian, 1989, *The Rise of the Modern Educational System. Structural Change and Social Reproduction 1870-1920*, 3rd edition, London-Paris, Cambridge University Press & Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- Păduraru, Octav, [1939], *Anuarul AGIR. Lista de experți AGIR 1938-1939*, București.
- Popovici, Vlad; Velková, Alice; Klečacký, and Martin (eds.), 2024, *Climbing up the Social Ladder? Social Mobility of Elites in East-Central Europe in the Long 19th Century*, Oldenbourg: De Gruyter.

Articol/studiu/capitol dintr-un volum colectiv

- Golopenția, Anton, 1934, „Date statistice asupra situației de fapt”, în Dimitrie Gusti, *Un an de activitate la Ministerul Instrucției, Cultelor și Artelor*, București, 3-355.
- Kaelble, Hartmut, „History of Social Mobility”, în *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Studies*, 2nd edition, vol. 22, 426-429, doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.62022-6.
- Ringer, Fritz, 2004, „Admission”, în Rüegg, Walter, *A History of the University in Europe. Vol. III: Universities in the 19th and early 20th Centuries 1800-1945*, Cambridge: Cambridge University Press, 233-267.
- Sdrobiș, Dragoș, 2018, „Ofensivă culturală și educație dirijată: considerații privind limitarea numărului de studenți în România Mare”, în Ioncioaia, Florea; Rados, Leonidas (coord.), *Fragmente de pe un câmp de luptă. Studii în istoria universității*, Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza” din Iași, 193-217.

Articol/studiu într-o publicație periodică

- „O concepție primejdioasă despre statul românesc”, în *Universul*, an 49, nr. 265, 26 septembrie 1932, 1.
- Constantinescu, Pompiliu, „G. Călinescu: Enigma Otiliei”, în *Vremea*, an 11, nr. 534, 17 aprilie 1938, 25.
- Gabrea, Iosif, „¾ teoreticieni și ¼ practicieni”, în *Revista generală a învățământului*, an XXV, nr. 9-10, noiembrie-decembrie 1937, 339-346.
- Galitzi, Christina, „Sugestii pentru organizarea unei Facultăți de Științe Sociale de tip American în România”, în *Sociologie românească*, an 3, nr. 1-3, ianuarie-martie 1938, 4-9.

- Georgescu, Mitu, „Populația în viața economică a României”, în *Enciclopedia României*, vol. 3: *Economia națională. Cadre și producție*, București: Monitorul Oficial, 1938, 41-62.
- Goldiș, Alex; Borza, Cosmin; Gârdan, Daiana; Modoc, Emanuel; Morariu, David; Varga, Dragoș, „Poli de producție ai romanului românesc (1901-1932): Rețele editoriale și forme de canonizare”, în *Transilvania*, nr. 10/2020, 45-52.
- Morariu, David; Stoica, Ana-Maria; Farmatu, Teona; Vancu, Radu; Varga, Dragoș, „Poli de producție ai romanului românesc (1933-1947): rețele editoriale și forme de canonizare”, în *Transilvania*, nr. 9/2021, 35-42.
- Sdrobiș, Dragoș, „Building a Profession. An Insight on the Professionalization of Engineers in Romania 1919-1940”, în *New Europe College „Ștefan Odobleja” Program. Yearbook 2017-2018*, 239-268.
- Sdrobiș, Dragoș, „«The Future Belongs to Engineers»? The «Production» of Engineers in Romania, 1881-1939”, în *Plural*, vol. IX, 2021, nr. 1, 72-114.

Lucrări editate de instituții, fără numele autorului

- Anuarul Școlii Politehnice Regele Carol al II-lea București 1934-1937*, 1938, București.
- Bréviaire statistique de la Roumanie*, 1940, Bucarest: Institut Central de Statistique.
- Dicționarul cronologic al romanului românesc de la origini până la 1989*, editat de Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, 2004, București: Editura Academiei Române.
- Monitorul Oficial al României. Partea I: Decrete, Legi*, nr. 183, 10 august 1938.
- Școala Politehnică din București. Aniversarea a 75 de ani de învățământ tehnic în România, 50 de ani de la reorganizarea Școlii Naționale de Poduri și Șosele, 10 ani de la înființarea Școlii Politehnice*, 1931, București: Cartea Românească.
- Recensământul populației din 21 februarie 1956. Structura demografică a populației*, Direcția Centrală de Statistică, vol. III.